

Van-e idő?

Csokonai Vitéz Mihály

Újesztendei gondolatok

*Óh idő, futós idő!
Eszteink sasszárnyadon repülnek;
Vissza hozzánk egy se jó,
Mind a setét kaosz ölébe dülnek.*

*Óh idő, te egy egész!
Nincsen neked sem kezdeted, se véged;
És csupán a véges ész
Szabdalt fel apró részeidre téged.*

*Téged szült-e a világ?
Vagy a világot is te szülted éppen?
Mert ha csak nincs napvilág,
Nem mérhetünk időt mi semmiképpen.*

*Hátha tőled, óh idő!
Te aki mindenünket öszverontod,
A nap is holtszénre fő?
És láncodat magad zavarba bontod?*

*Mert, ihol lám, mindenek,
Bár bírtanak szépséggel és erővel,
Változást szenvedtenek,
Vagy semmiségbe mentek ők idővel.*

Van-e idő? Nincs! Vághatná rá a választ a modern, sőt posztmodern ember, aki eszeveszett rohanása közben csak azt az egyet érzékeli az őt körülvevő materiális világból – mivel finom érzékelései elsorvadtak –, hogy nincs idő. Futásban vagyunk magunkkal, magunk elöl, magunkat élvezve. Sokszor nemesebb cél nélkül, céltalanul, célt tévesztve, csak a rohanásért.

Nehéz az időről bármit is állítani, kijelentő módon mondani, leírni, Uram bocsá' kinyilatkoztatni. „Mi hát az idő? – veti fel *Agoston*. – „Ha senki sem kérdezi, tudom; ha kérdezik tőlem, s meg akarom magyarázni, nem tudom. Mégis nagy merészen állítom: tudom, ha semmi el nem múlt, nem beszélhetnék múlt időről, ha semmi nem következne, nyomát sem lennének a jövő időnek, és ha semmi sem volna jelen, hiányoznának akkor a jelen idő. Ámde miképpen van ez a két idő; múlt és jövő, ha a múlt már nincsen és jövő még nincsen? A jelen pedig, ha mindig jelen maradna, s nem zuhanna a múltba, nem idő volna, hanem az örökkévalóság” (*Confessiones*, XI).

A középkor vége felé *Daniel Czepko* imígyen fogalmazott: „Nem volt idő előttem, s utánam sem leszen. Envelem született, és sírba tér velem.” A középkori tradicionális szemlélet viszont a 365 napot mint időt körnek látja, és ebben a körben vannak kitüntetett pontok, az ünnepek, sőt mindegyik napnak megvan a maga arculata, majdnem mindegyiknek külön neve is van. A szakrális idő mára már karácsonyi vásárrá, farsangi mulatsággá, húsvéti locsolkodássá, Valentin-nappá silányult.

A gondolkodó ember mindig kíváncsian tette fel önmagának az idővel kapcsolatos kérdést, s próbált

választ is adni, amely aztán bizonyára kora sajátos szemléletét is visszatükrözte abba.

Az ókori zsidó gondolkodásban az idő tartalommal megtöltött valóságot jelentett. „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet” (Ter 1,1). A kezdet megtöltődik tartalommal, elindul a teremtés, és már van idő, s az időben lassacskán meglesz mindennek a helye, és mindennek meglesz a maga ideje is. „Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétséget pedig éjszakának. Aztán este lett és nappal: az első nap” (Ter 1,4-5). Nemcsak a természetben van meg mindennek az ideje (éjszaka, nappal, az évszakok stb.), hanem minden emberi tevékenységnek, sőt még az érzelmeknek is idejük van: „Mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak. Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak; ideje az ültetésnek, ideje annak kiszaggatásának, ami ültetett. Ideje van a megölésnek, és ideje a meggyógyításnak; ideje a rontásnak, és ideje az építésnek. Ideje van a sírásnak, és ideje a nevetésnek; ideje a jajgatásnak, és ideje a szökdelésnek. Ideje van a kövek elhányásának, és ideje a kövek egybegyűjtésének; ideje az ölelgetésnek, és ideje az ölelgetéstől való eltávolításnak. Ideje van a keresésnek, és ideje a vesztesnek; ideje a megőrzésnek, és ideje az eldobásnak. Ideje van a szaggatásnak, és ideje a megvarrásnak; ideje a hallgatásnak, és ideje a szólásnak. Ideje van a szeretésnek, és ideje a gyűlölésnek; ideje a hadakozásnak, és ideje a békességnek” (Prédikátor könyve 3,1-9).

Az ókori görögök sem tudták elképzelni az időt anélkül, hogy ne társították volna hozzá a teret. Ebben a térbeli rendben látnak minden időt. *Platón* és *Arisztotelész* is ugyanúgy vélekedik az időről, mint a dolgokról. Ugyanis a dolgok érzékelhetőkre, láthatókra és láthatatlanokra (örök dolgok) csoportosíthatók. Ennek megfelelően a különböztethető meg a földi, az érzékelhető idő, illetve az örök változatlan idő, azaz az ideák világa, amely mozdulatlan, nyugalomban van. Így a földi idő csupán ennek a tökéletes, örökkévaló időnek a gyatra utánzata, mása. *Plótinosz* háromféle idővel dolgozik, de mindhárom jelennek nevezi: a jelen idő aktualitásával, múltbeliségével és eljövendőségével számol. Tehát a jelen nem egy végleges abszolút jelen, hanem relatív tájékozódási pontunk ahhoz, hogy bármikor el tudjunk igazodni a világban.

A hinduizmusban gyökerező vallásokban, így a buddhista felfogásban is az élőlények a ciklikusan ismétlődő világkorszakok során át különféle anyagi – növényi, állati és emberi – testekben örökösen újjászülető lények, alávétve a létforgatagnak, amely az öregség, betegség, halál és újjászületések folytonos ismétlődése. A lények *szamszárába* kerülését a *karma*, a következő élethez járó cselekedet törvénye okozza. *Buddha* tanítása szerint az emberi élet végső célja a *nirvána* elérése, megszabadulás a szamszárából a szenvedés és halál legyőzésével, azaz a vágyak kioltásával. Az egyén jó tettek véghezvitelével, elmélkedéssel fokozatosan eljuthat a nirvánába. „Mi az örökkévalóság?” – kérdi a tanítvány mesterét. „Ez a pillanat az” – hangzik a mester válasza.

Az Újszövetség Jézusa mint időtlen lép be az időbe, ahol tiszteletben tartja az itteni – időbéli – „játékszabá-

lyokat”. Ám Nikodémussal való beszélgetése során – mutat rá *Bulányi György* a KIO-ban [Keressétek az Isten Országát] – összekavarja az igeidőket. „... Kellene lennie a nyelvben egy időtlenségi időalaknak is. De ott nincs ilyen, mert az ’időtlenségi idő’ – ez a kifejezés ellentmondás. A filozófia nyelve úgy segít ezen, hogy például így beszél: ’Az Isten időtlenül létezik.’ Azaz a jelen idejű igealak elé odateszi az ’időtlen’ szót. De Jézus nem a filozófia nyelvén szól, hanem helyette az első állítmányban jövő helyett múlt időt használ, s a harmadikban a múlt és a jövő helyett jelent (KIO 3d num), ekképpen: ’Senki sem emelkedhet föl a mennybe, csak az, aki alászállott a mennyből, aki a mennyben van’ (Jn 3,13).”

A különböző kultúrkörökben eltérő válaszokat kaphatunk az idő kérdésre vonatkozóan. A legmarkánsabb különbség azonban az úgynevezett *Kelet és Nyugat* időfelfogásában érhető tetten. Nevezetesen: Nyugat lineáris, folyamatos – múlt, jelen, jövő – dimenziójú időről beszél, Keleten viszont a ciklikusság, a végtelennül sokszor történő ismétlődés a jellemző.

Márai Sándor Naplójában ezt olvashatjuk: „A keleti ember közömbös az idő iránt: optimista. Nagy távlatokban, közönyben él. Nincs pánikérzése, nem osztja fel apró szakaszokra, értékekre az időt. A kínai és az asszír közömbös volt az időmérték iránt. A napóra végül is más időt mutatott, mint később a homokóra, vagy ma a másodpercmutató. A szerkezetes óra tökéletesedése már összefügg a gépi civilizációba átmerevedő, veszélyérzettől áthatott ’pesszimista’ nyugati kultúra emberének rekordvágyaival és szorongásaival.”

Newton emígyen fogalmaz: „Az abszolút, igaz és matematikai idő magától és saját természeténél fogva

egyenletesen folyik, bármilyen másához való viszonyítás nélkül” (Principia, 5). *Kant* szerint az idő csak arra való, hogy a dolgok megjelenhessenek és létezzenek benne. *Hegel* fontosabb princípiumot lát az idő kategóriájában, s úgy véli, a dolgok örökké ismétlődnek a természetben, következésképpen ’semmi új nincs a nap alatt’. Így a történelmi események is beilleszthetők egyfajta dialektikus rendszerbe. A történelem tehát felfogható úgy is, mint a háborúk és a békék dialektikus váltakozása. Vagy úgy is, ahogyan *Marx* tette – kificamítva mindenfajta történelmi időszemléletet –, s minden eddigi történelmet az osztályharcok történelmévé emelt (züllesztett).

Az *ateista* időfelfogás zárt rendszert képez, egy ember vonatkozásában az idő csupán a születéstől a halálig ’ketyeg’. Így aztán itt kell jól élni, hisz’ egyszer él az ember. Az idő az anyag létformája. A másik ’oldalán’ *Bergson* elveti az idő objektív mivoltáról vallott tudományos nézeteket, nem úgy tekint az időre, mint olyan ’valamire’, ami a dolgokat tartalmazza, amiben a világ történései lezajlanak. Miközben arra keres választ, hogy mit is jelent az irreverzibilitás, eljut a kétféle idő megkülönböztetéséhez. Létezik tehát *egyrészt* „az élőlények ideje, a teremtő idő”, amely maradandóan életünk tartalma, amelyben minden pillanatban benne él a múlt egésze. Ezt a megélt időt, a teremtő időt – amit egyértelműen az irreverzibilitás, az egyirányúság, azaz a korábbtól a későbbi felé haladás jellemez – *Bergson* tartamnak nevezi. A *másik* idő a fizikai jelenségek ideje, az egymásutániség világa, azaz „a fizikusok által használt egynemű idő, a *Kant*-féle szemléleti forma, mely a térhez hasonlít”. A lélek olyan valami, aminek időtartama van. *George Berkeley* felfogásában az idő „az

elmében lévő ideák egymásra következésétől elvonatkoztatva egyenletesen folyik, s minden létezőt felölel”, David Hume szerint pedig „szokatlan pillanatokból tevődik össze”.

Jorge Luis Borges ezzel szemben tagadja, hogy létezne az az egyedüli idő, amelyben minden történés láncszerűen összekapcsolódik: „Tagadom, hogy – az esetek nagy részében – létezik egymásutánosság; tagadom azt is, hogy – az esetek nagy részében – létezik egyidejűség.” Borges szerint az idő észbeli folyamat, amelyben minden pillanat autonóm: „A sebezhetetlen múlton semmi sem változtathat, sem bosszú, sem megbocsátás, sem börtön, még csak a feledés sem. Éppilyen hiábavalónak tartom a reményt és a félelmet, amelyek mindig eljövendő eseményekre utalnak; tehát olyan eseményekre, amelyek nem velünk esnek majd meg, hiszen mi a parányi jelen vagyunk. Minden átél pillanatunk önmagában létezik, képzeletbeli összegük azonban nem létezik.” Borgesnek az idővel kapcsolatos vélekedéseire jellemző még a sorsszerűség egyfajta szürrealisztikus megjelenítése. „Az időrend tagadása, az én tagadása, a csillagvilág tagadása: megannyi nyilvánvaló kétségbeesés, egyszersmind titkos vigasz. Sorsunk nem a valószerűtlensége miatt irtóztató; azért irtóztató, mert visszafordíthatatlan és vastörvényű. Az idő anyagából vagyok. Az idő folyó, amely magával ragad, ám én vagyok az a folyó; tigris, amely széttép, ám én vagyok az a tigris; tűz, amely elemészt, ám én vagyok az a tűz. A világ, sajnos, valóságos; én, sajnos, Borges vagyok.”

Látjuk tehát, a *kétfajta időfelfogás* – *lineáris és ciklikus* – alapvetően különbözik egymástól. A lineáris idő minden földi dolognak véget vet egyszer, így a tapasztalati realitással bíró dolgok időlegesek, múlandók. A ciklikus időben a vég és a kezdet összekötődik, ennek a totális örök visszatérésnek vetülete például az év- és napszakok váltakozása. És így gondolkodik a hindu vagy a buddhista hagyomány is, amikor reinkarnációról beszél. Sőt Jézus is valamiféle *ciklikus* időben gondolkodik „Bizony, bizony mondom néked: ha valaki újonnan nem születik, nem láthatja az Isten országát” (Jn 3,3). Nikodémus pedig *lineárisan*: „Mi módon születik az ember, ha vén? Vajon bemehet-é az ő anyjának méhében másodszor, és születhetik-é?” (Jn 3,4)? Ezért sem érthették meg egymást. A farizeusok egyenest ördögtől megszállottnak mondják Jézust, és szeretnék megkövezni őt ilyen mondataiért: „Bizony, bizony mondom néktek, ha valaki megtartja az én beszédemet, nem lát halált soha örökké” (Jn 8,51). „Mondá nékik Jézus: Bizony, bizony mondom néktek: Mielőtt Ábrahám lett, én vagyok” (Jn 8,58). Ciklikus időszemléletet sugároz még az „...ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” (Lk 22,19). Jézus jelen idejű felszólítása a múltból táplálkozik (Niszán 15., peszach) – és a jövőbe mutat. S amikor a múlt – jelen – jövő így egyetlen pillanatba képes kulminálódni, az adja meg az átváltozás és a beteljesedés valóságát. Jellemző még az időről alkotott nyugati szemléletre, hogy *esztatológikus*, vagyis az emberiség egy nem teljesen körvonalazható, de jövőbeli végzet felé halad.

Még szólni kell a *materialista, ateista* időfogalomról, amely szerint nem létezik anyagtól független idő. Ha anyag nem létezne, az idő is megszűnne. A „nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás” egyfajta torz ciklusos időfelfogás, az elképzelések karikatúráját jelentheti csupán. A kapitalizmus rohanó, pénzsóvár szellemisége az időt a pénzzel felelteti meg, ez a „time is money” világa, s ez hozzánk is beköszöntött.

A *tudomány* is igyekszik minél szabatosabban definiálni az idő fogalmát; a fizikai idő teljes objektivitással bír, és csak az anyag, illetve a tér vonatkozásaiban érthető meg. A fizika nagy pontossággal mérni is tudja az időt, az atomóra pontosságára jellemző, hogy 300 ezer évenként késik vagy siet legfeljebb egy másodpercet. Minő objektivitás! *Einstein* relativitáselmélete szerint egy igen nagy sebességgel mozgó óra lassabban jár, tehát egy fénysebességgel közlekedő személy visszatérve a Földre mit sem öregszik.

Metafizikai megközelítéssel két tengelyt képzelhetünk el, egy horizontális és egy vertikális. A *horizontális* tengely mentén folyik az életünk; nagyban ez a történelem, a negatív hagyomány. Ezen a tengelyen érzékeli az ember a tér-idő dimenziót, amelynek foglya. A *vertikális* tengely az isteni bekapcsolódás, a horizontálisból nézve ez a metafizika, itt nincs tér és nincs idő, ez az örök és végtelen. Ez a „nemcsak kenyérről él az ember” (Mt 4,4). Sajátossága a horizontális tengelynek, hogy róla bármely időpillanatban „elérhető” a vertikális: az Isten Országába bármikor megvalósítható.

A *nyelv és a nyelvtan* is ’árulkodik’ a maga sajátos időfelfogásáról. A legtöbb nyelv nyelvtani rendszerében fellelhető a klasszikus hármas tagozódás: a múlt – jelen – jövő mint igeidő. Sőt az igeidőkön belül differenciálódást is tapasztalhatunk: Present, Past, Future – continuous, simple, perfect. Am egynemely keleti nyelv nem ismeri az igeidőket. A magyar nyelvben az idővel kapcsolatos kifejezések jelentős része az időjáráshoz kapcsolódik. A többi kifejezés az idővel kapcsolatos gondolkodásunkat tükrözi, így beszélünk az idő vasfogáról, és az idő jótékony, mindent megoldó képességéről. *O. Nagy Gábor* idéz még ilyeneket a Magyar szónalok és közmondásokban: „Az idő jár, senkire nem vár. Idő szolgál, senkit nem vár. Az idő folyton foly, meg nem eszi a moly. Az idő néha anya, néha mostoha. Elmult időt ne sirass! Az idő kideríti az igazságot. Legjobb orvos az idő.”

A keleti gondolkodás *ciklikus* felfogása, valamint a pillanat és az örök ’Egy’-sége Mohás Livia és József Attila gondolataiban fogalmazódik meg újra: „Az időre korántsem az a legjellemzőbb, hogy múlik, inkább az, hogy örökké körbejár. Csakhogy annyiféle körítést, koloncot, csip-csup elemet hurcol magával, ezektől nehéz észrevenni, hogy a lényeg egy és ugyanaz. Minden ismétlődik, ha spirálisan is, csak más-más ruhában” (Mohás Livia). – „*En úgy vagyok, hogy már száz ezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen. / Egy pillanat s kész az idő egésze, / mit száz ezer ősz szemlélettel velem*” (József Attila: A Dunánál).

Es hogy milyen gondolatokat ihlet meg az idő egy másik költőben, álljon itt *Babits Mihály* Esti kérdés című, filozofikus versének a vége:

...miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?
vagy vedd példának a piciny fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?

Wass Albert pedig így ír egy helyütt: „Sok idő telt-el vagy kevés? Fogalma sem volt már. Maga az idő elnyúlt körülötte, mint a keletlen tészta, súlyosan és ragacsosan, s a massa körben belelógott a semmibe.”

Faragó Ferenc